

Тетяна ЛОЗАН,
учителька української мови та літератури
МОЗ "Рибницька українська середня ЗОШ № 1
з гімназичними класами"

Шляхи формування й розвитку українського мовлення російськомовних учнів шкіл Придністров'я з українською мовою навчання

Анотація. У статті розглядаються проблеми, пов'язані з особливостями навчання російськомовних першокласників української мови у школах з викладанням українською мовою у Придністров'ї. Намічено шляхи формування й розвитку українського мовлення першокласників.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, україномовне середовище, російськомовні учні, роль батьків, збагачення словникового запасу.

На території Придністровської Молдавської Республіки функціонують три офіційні мови: молдавська, російська та українська. Питання функціонування та розвитку мов, зокрема української, на території Придністров'я почали вирішуватись разом із проголошенням республіки. У 1991 році Верховною Радою ПМР була прийнята Постанова "Про заходи по забезпеченню розвитку української національної культури і освіти, задоволенню соціальних потреб українського населення ПМР", що була закріплена в 1992 році Законом "Про мови в Придністровській Молдавській Республіці" [2]. З прийняттям цього Закону і розв'язується проблема відродження освіти українською мовою. Починаючи з 1993 року, в Придністров'ї відкриваються навчальні заклади з українською мовою навчання. Українську мову як рідну з 1 класу вивчають у 5 навчальних закладах республіки. Процес відродження українства в Придністров'ї підтримується Державною цільовою програмою "Розвиток освіти українською мовою в Придністровській Молдавській Республіці" [1].

Специфіка навчання української мови в школі з українською мовою навчання полягає в тому, що учні, які вступають до школи, як правило, розмовляють російською мовою, словниковим складом і граматичною будовою якої вони оволодівають у родині. Української мови вони починають навчатися лише в школі. Її засвоєння російськомовними першокласниками відбувається в умовах, коли україномовне середовище за межами школи відсутнє. Відповідно, кожен першокласник, який певною мірою володіє російською мовою, обов'язково сприймає українську мову через призму цього знання. Отже, цілком закономірно, що процес оволодіння українським мовленням піддаватиметься впливу більш стійких навичок російської мови, які так чи інакше впливатимуть на його формування, що, з одного боку, сприяє швидкому оволодінню українським мовленням, оскільки мови близькоспоріднені, а з іншого — заважатиме, оскільки мовні системи обох мов мають багато відмінностей, що створює певні труднощі, які виявляються в орфоепічних, лексичних і граматичних помилках.

Для російськомовних українців Придністров'я вивчення української мови в школі з українською мовою навчання виступає засобом навчання, оскільки сприяє розумінню й засвоєнню інших навчальних предметів. Одночасно українська мова є і предметом навчання, що вимагає найперше належного оволодіння її усною і писемною формами, інакше вона не зможе бути засобом навчання. В учнів мають виробитися навички висловлювати свої думки українською мовою так само вільно, як вони висловлюються російською. Як бачимо, опанування української мови необхідне дитині для успішної навчальної діяльності, оскільки міцність засвоєння знань з усіх навчальних предметів залежить від уміння читати й писати цією мовою та зв'язно, логічно, послідовно виражати ці знання у словесній формі.

Таким чином, для україномовних закладів Придністров'я актуальною стала проблема навчання російськомовних першокласників української мови. Виникла вона в школах тих міст, мешканці яких, здебільшого українці за походженням, спілкуються російською мовою, але своїм дітям прагнуть прищепити знання рідної мови. Серед них і Рибницька середня загальноосвітня школа №1 з українською мовою навчання.

Успішне запровадження розроблених нашим педагогічним колективом науково-методичних підходів до розв'язання нових для подібних шкіл завдань дозволяє поділитися досвідом роботи, зокрема з питань організації умов формування українського мовлення російськомовних першокласників.

Метою цієї статті є спроба визначити, враховуючи зазначені вище соціологічні особливості, основні шляхи формування і розвитку українського мовлення російськомовних першокласників.

Насамперед нами були визначені провідні сфери формування українського мовлення молодших школярів, а саме: соціально-побутова (сім'я, побут, праця, відпочинок), навчальна (школа, навчання), соціальна (країна, соціальні стосунки), природнича (пори року, овочі, фрукти та ін.).

Створення україномовного середовища є одним із основних шляхів розвитку мовлення дітей. У його організації чи не першорядну роль відіграє мовлення вчителя, до якого ставляться особливі вимоги. Воно має бути передусім правильним у всіх аспектах (орфоепічному, лексичному, граматичному), виразним, емоційним, приємного тембру, достатньо гучним, але спокійним, чітким, ясним [3]. Учителю, досконало володіючи українським мовленням, стає дітям тим взірцем, до якого вони мають прагнути. Є.І.Тихеева пише: "Чує дитина мовлення правильне, чітке, ясне і спонтанно засвоює його" [5, 147].

Ще одним не менш важливим шляхом формування українського мовлення російськомовних першокласників є дотримання міжпредметних зв'язків у навчанні. Спостереження за навчально-виховним процесом привело нас до висновку, що в українській школі, яка працює в російськомовному середовищі, робота з розвитку українського мовлення, зокрема збагачення словникового запасу, необхідна на уроках із предметів, що включені у базовий навчальний план I класу.

Для здійснення міжпредметних зв'язків у I класі є всі умови, оскільки в класі працює один учитель, який викладає всі предмети, і йому добре відомий весь програмний матеріал. За цієї умови вчитель легко може визначити, які саме завдання з розвитку мовлення можна реалізувати під час засвоєння того чи іншого матеріалу.

Оскільки розвиток мовлення – це одне з основних завдань уроків української мови, то відповідна робота проводиться передусім на цих уроках. Можливість і необхідність зв'язку уроків української мови з іншими навчальними предметами зумовлюється спільними завданнями з розвитку мовлення: збагачення словникового запасу, оволодіння умінням правильно і точно вживати слова, формування діалогічного і монологічного мовлення. Наприклад, використання матеріалу з курсу ознайомлення з навколишнім світом на уроках української мови сприяє збагаченню словникового запасу учнів не лише термінологією, а й словами – назвами предметів, ознак, дій. Для міцного засвоєння ними знань і збагачення словникового запасу з тем: "Природа", "Сонце", "Ґрунт", "Повітря", "Вода", "Осінь", "Рослини" неабияке значення мають відповідні екскурсії. Скажімо, під час осінньої екскурсії до лісу за темою "Спостереження за змінами в природі" опрацьовувалась мовленнєва тема "Осінь у лісі" й визначалась мета: засвоїти слова – *ліс, листя, горобина, осінній, жовтий, часто, збирати, жовтіти*; формувати уміння вживати граматичні форми дієслів однини і множини (*збирає – збирають; жовтіє – жовтіють*); навчати будувати висловлювання про осінні зміни в природі.

Опрацьований матеріал використовувався надалі на уроках мови, математики, образотворчого мистецтва, трудового навчання. Так, на уроках мови учні вчилися складати усну розповідь про осінній день у лісі, з математики – розв'язували задачу про кетяги горобини, образотворчого мистецтва – виконували тематичний малюнок про осінь, а на уроках трудового навчання – виготовляли гербарії, аплікації з осіннього листя. Таким чином, одні і ті ж слова повторювалися на різних уроках декілька разів й практично засвоювались відповідні граматичні форми.

Так само навчання українського мовлення здійснювалося і на уроках математики. На цих уроках основним було збагачення словникового запасу словами, які означають знайомі дітям предмети і явища. Назви предметів, дій і якостей пов'язуються з рахунком, із просторовим розташуванням, із змінами величини, ваги, форми, з часовими змінами. Так, на уроках математики учні вчилися вживати математичну термінологію, знайомилися зі словами на позначення напрямку, руху, форми, об'єму, навчалися стисло формулювати і висловлювати думку. На таких уроках увага вчителя зверталася на збагачення словника в основному словами – назвами предметів, дій, ознак, місця, часу, простору.

Важливе значення в розвитку мовленнєвих умінь відігравали уроки музики й образотворчого мистецтва. Відомо, що основу уроків музики становить хорівий спів. Завдання вчителя – не тільки розучити той чи інший твір, а й навчити дітей правильно вимовляти слова. Розучуючи пісні, вчитель домагався орфоепічно правильної вимови кожного слова. Ця робота допомагала учням якісно засвоїти фонетико-інтонаційну, емоційно-експресивну складові української мови, розвивати фонематичний слух, глибше опанувати орфоепічні норми.

Тематика пісень для розучування та музичних творів для слухання тісно пов'язана з тематикою уроків навчання грамоти та уроками ознайомлення з навколишнім світом. Тісний міжпредметний зв'язок спостерігався з таких тем, як: "Школа", "Осінь", "Пори року", "Тварини", "Птахи", "Рослини", "Свята", "Розваги, дозвілля".

Образотворче мистецтво належить до тих навчальних предметів, що особливо помітно впливають на розвиток мовлення школяра. Лексика, яка вивчалась на уроках природознавства з таких тем, як: "Школа", "Фрукти", "Овочі", "Кольори" та інші на уроках української мови, ще раз закріплювалась і, таким чином, входила до активного словника дітей. Бесіди за картинами, розповіді про художників, тематичне малювання, спостереження і словесний опис предметів під час малювання теж збагачували словник першокласника. Уроки образотворчого мистецтва давали змогу вчителю розвивати у дітей просторову уяву, творчі здібності, відчуття гармонійності співвідношення форми і кольору, вміння розуміти твори цього мистецтва, сприяючи при цьому розвитку мовлення учнів.

Уроки трудового навчання не менш продуктивні для збагачення словникового запасу учнів словами, які означають просторові відношення предметів та їх величину. При цьому на цих уроках до словника дітей входять слова, які означають співвідношення предметів за величиною (*навіл, однаковий*), дієслова з префіксами, що означають характер різних рухів (*відрізати, приставити, зігнути* та ін.). Уроки трудового навчання взаємодіють з елементами геометрії, збагачуючи мовлення дітей словами, які означають форму предметів та їх розміри (*квадратний, прямокутний, трикутний, широкий, вузький, великий, малий* т.п.). Учнівські роботи, виготовлені на уроках трудового навчання, демонструвались за слушною нагоди на інших уроках, при цьому вчителі вчать дітей розповідати про ці предмети.

Поповнення словникового запасу першокласників має місце і на уроках фізичної культури, де учні, виконуючи різноманітні вправи, вивчаючи ігри, засвоювали слова,

які означають напрям рухів (*угору, вниз, ліворуч, праворуч*), усвідомлювали кількісні та часові відношення (*вправи під рахунок, по п'ять у ряд, по два в ряд* та ін.).

Таким чином, збагачення словникового запасу і розвиток вмінь розмовляти українською мовою є першорядним завданням як на уроках української мови, так і на інших уроках.

Усі предмети, що вивчаються в 1 класі, мають безліч можливостей для формування мовленнєвих умінь. Так, наприклад, на уроці трудового навчання учням доводиться послідовно словесно описувати процес виготовлення коробочки способом згинання аркуша паперу; на уроці фізичного виховання розповідати про хід гри; на уроці малювання описувати зовнішній вигляд зображуваного предмета; на уроці письма послідовно викладати порядок зображення літери складної конфігурації, називаючи елементи, з яких вона складається, вказуючи на способи їх поєднання; на уроках математики учні мають змогу висловлювати короткі зв'язні міркування у процесі розв'язування математичних задач. Дитячі висловлювання, таким чином, мають ознаки розмовного, художнього і наукового стилів.

Як бачимо, всі предмети, визначені в навчальному базисному плані для 1 класу, тісно між собою пов'язані і мають неабиякі можливості для розвитку мовлення.

Вчителі Рибницької школи розуміють, що необхідно передбачити заходи, які б орієнтували учнів на потребу користуватися українською мовою не тільки в школі, а й удома. На велику роль сім'ї в розвитку мовлення вказували багато вчених. Зокрема, Є.І.Тихеева відводила сімейному фактору провідну роль у розвитку мовлення дитини не тільки в дошкільні, а й в наступні роки її життя. Вона писала: "Сім'я є тою ареною, на якій безперешкодно формуються і розвиваються розум і уява дитини, її смаки та інтереси, а саме все це є передумовою, фундаментом правильного літературного усного і писемного мовлення" [5, 123].

Для оволодіння українським мовленням має велике значення, якою мовою дитина говорить у сім'ї – українською, російською чи якоюсь іншою. Тому вчитель, насамперед, вивчає мовний режим сімей першокласників. Залежно від цього, робота проводиться диференційовано. Діти, які виховуються в україномовній родині, мають стати опорою іншим першокласникам в оволодінні українською мовою. Завдання вчителя – розвивати й удосконалювати українське мовлення таких учнів. Діти зі змішаних російсько-українських сімей плутають мови, якими вони спілкуються вдома, тому тут важливо запобігти утворенню "суржику". Для цього батькам пояснюється, що кожен з них має обирати для спілкування з дитиною одну мову. Скажімо, батько говорить з дитиною тільки українською мовою, мати – російською, коли ж вони збираються разом – говорять якоюсь однією. Це допоможе уникнути змішування обох. Доречно враховувати мовлення дідусів і бабусь, оскільки часто саме вони формують початковий мовний розвиток дитини.

Таким чином, мовний режим родини – важливий фактор розвитку мовлення першокласників. З року в рік учителі початкових класів проводять тематичні батьківські збори за різною тематикою: "Спілкування в сім'ї",

"Граємося із дитиною всією родиною", "Роль мови у розвитку і навчанні дітей", "Гарне мовлення дитини – запорука успішного навчання", "Розвивайте дар слова", "Уроки мовленнєвої майстерності" та ін. Надалі, разом із батьками, вчитель планує роботу, спрямовану на розвиток усного українського мовлення. Наприклад, учням даються посилені доручення (виготовити полицьку, годівницю, дидактичний матеріал і т. д.), які вони мають виконувати разом з батьками, а потім у класі розказувати усім дітям українською мовою про те, як виконували завдання.

Великі можливості для розвитку мовлення має гра. Під час різноманітних ігор дитина заучує слова, вирази, діалоги, навчається використовувати українську мову. Крім того, використовуються дидактичні ігри (наприклад, відгадати слово, назвати предмет за його ознаками (*зелений, круглий, солодкий*) або: дібрати ознаки до слова *перець (цибуля, часник)*, народні дитячі ігри, співанки, які сприяють розвитку мовлення. Організовується така класна й позакласна робота, яка створює україномовне середовище на уроках, у позакласній роботі та вдома.

Розвиток мовлення учнів залежить від позитивних емоцій у їхньому мовленнєвому оточенні, адже мова завоюється не тільки свідомістю, а й через почуття, емоційну сферу. Якщо слово яскраве, виразне, воно привертає мимовільну увагу дітей, дивує, радує їх, подобається їм, і, звичайно, краще запам'ятовується. Зразкове мовлення, яке впливає не тільки на думки, а й на їхні почуття, – запорука успіху навчання мовлення.

З огляду на це організація дитячих свят розглядається як один із важливих і ефективних шляхів мовленнєвого розвитку учнів. По - п е р ш е, тому, що свята активізують їхнє мовлення: спонукають говорити, декламувати вірші, співати, брати участь в інсценівках навіть мовчазних дітей. По - д р у г е, емоційне забарвлення свята стимулює учнів до післясвяткового спілкування, вони прагнуть розповісти про те, що було на святі, поділитися з батьками, друзями про побачене та пережите. Адже педагогічно правильно організоване свято порушує одноманітність буднів, вносить у життя дітей новий цінний зміст, пробуджує почуття радості, стимулює до мовленнєвої діяльності всі сили та здібності. Вчителі Рибницької української школи намагаються, щоб до підготовки до свята залучалось якомога більше дітей, вони готують запрошення для батьків, друзів, прибирають залу, разом з учителем обговорюють сценарій тощо. Традиційно серед учнів початкових класів проводяться такі свята: "Наша мова солов'їна", "Мова українська, мова моя рідна", "Ой яка чудова українська мова", "Свято ввічливих малят", "Свято врожаю", "Щедрий вечір, добрий вечір", "Посвята в козачата", "Від козацьких до наших днів збережемо пам'ять поколінь" та ін.

Інваріантною частиною базового навчального плану для 1 класу передбачено спецкурс "Народознавство". Відповідно у Рибницькій українській школі створено музей народознавства "Світлиця". Молодші школярі на заняттях спецкурсу, які проводяться в музеї, знайомляться з елементами української народної культури, предметами народного побуту. Як результат – їхній словниковий запас поповнюється словами, до цього невідомими їм, що представляють національно марковану лексику: *прядка*,

куманець, верстат, рогач, мисник та ін. Оскільки не всі предмети народного побуту є в наявності, вчителями разом з батьками були виготовлені стенди: "Український національний одяг", "Українське народне мистецтво", "Український народний посуд", "Українські народні звичаї та обряди", "Українські національні страви". На основі роботи з ними молодші школярі поповнюють свій словниковий запас народознавчими термінами. Вони не тільки з цікавістю слухають розповіді про експоновані предмети, а й з бажанням виступають як інформатори. Батькам пропонується допомагати дітям. Родини передають у "Світлицю" знайдені реліквії, а діти обов'язково детально розповідають про знайдену річ. У роботі з першокласниками вчителі керуються настановою: давати дітям доступне тлумачення слів, які вони чувають у "Світлиці".

Початок роботи музею довів доцільність його створення. Діти виявляють неабияку зацікавленість у відшукуванні традиційних українських речей народного побуту

і культури. Залучення всіх членів родини до цієї роботи знайшло в них позитивний відгук. Це все сприяє відновленню в пам'яті рідної мови у тих родин, які перейшли на російську. Участь першокласників у пошуках експонатів для музею, у поясненні їх призначення стає результативним стимулом в засвоєнні української мови тими, хто до цього не користувався нею. Така робота стимулює батьків розмовляти вдома українською мовою.

Таким чином, в умовах Придністров'я, де мовленнєве середовище переважно російське, а в українських родинах побутує здебільшого російська мова, завдання школи з українською мовою навчання полягає в тому, щоб:

- створити українське мовленнєве середовище і в школі, і вдома;
- дотримуватись міжпредметних зв'язків у навчальному процесі;
- залучати до виконання спільних завдань батьків, учителів й учнів.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы, связанные с особенностями обучения русскоязычных первоклассников украинскому языку в школах с украинским языком обучения в Приднестровье. Намечены пути формирования и развития украинской речи первоклассников.

Ключевые слова: межпредметные связи, украиноязычная среда, русскоязычные учащиеся, роль родителей, обогащение словарного запаса.

Annotation. The article considers the problems associated with the peculiarities of teaching Russian-speaking pupils of the first form Ukrainian language in conditions of existence of schools with Ukrainian language of teaching in Transnistria. The ways of formation and development of the Ukrainian speech of the first-formers are planned.

Keywords: interdisciplinary communications, the Ukrainian-language environment, the Russian-speaking students, the role of parents, the enrichment of vocabulary.

Л і т е р а т у р а

1. *Державна цільова програма "Розвиток освіти українською мовою в Придністровській Молдавській Республіці на період 2005-2009 років" // Гомін. – 2004. – № 45 (653).*

2. *Закон "Про мови в Придністровській Молдавській Республіці". – Тирасполь, 1993.*

3. *Ладыженская Т. А. Устная речь как средство и предмет обучения / Т. А. Ладыженская. – М. : Флинта; Наука, 1998. – 134 с.*

4. *Руда О. Г. Суржик, або напівмовність // Українська мова та література. – 2000. – № 41 (201). – С. 8–10.*

5. *Тихеева Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста) / Е. И. Тихеева. – Изд. 4. – М. : Просвещение, 1972. – 173 с.*

6. *Ушинский К. Д. Педагогические сочинения. В 6 т. / Сост. С. Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 6. – С. 262.*

7. *Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. – Т. 2. Проблемы русской школы / К. Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1974. – 438 с.*

Шановні друзі!

Триває передплата періодичних видань на 2013 рік.

Не забудьте завітати до поштових філій і передплатити необхідну Вам пресу, а насамперед – журнал "Початкова школа".

У роздрібний продаж журнал не надходить!

Передплатний індекс: 74404 – щомісячна передплата.